

„Batthyány és...” – e rovatunkba ilyen felütéssel kértünk írásokat történészektől és feltételeztem a témára és az ő történelmi alakjára, tragikus sorsalakulására, a kor miliókére fogékony irodalmároktól, hogy a zászlóhajtást az első magyar miniszterelnök előtt a főhajtás egyéni gesztusaival gazdagíthassuk.

Csorba László

Férfibarátságban Teleki Lászlóval

Teleki László az erdélyi eredetű grófi család Magyarországra átszármazott ágából e néven a harmadik. A drámaíró akadémikus, a párizsi diplomata, a liberális politikus 1861 áprilisában Magyarország legnépszerűbb embere volt – de május elején már öngyilkos halott.

Igazi, bizalmas férfibarátság volt az övék – és olyan erős politikai szövetség, amely hozzájárult a hazai polgári átalakulás reformkori és forradalmi szakaszában a magyar történelem alakításához.

Sok a hasonlóság közöttük: származásukra büszke, rátarti főnemesek, akik bizonyos formák betartását a mindennapi életben is megkövetelik környezetüktől – miközben politikailag a demokratikus eszmék úttörői és szószólói. Mindketten mintha a Széchenyi István megálmodta főúri reformercsapat megvalósítására születtek volna – ehelyett legalább annyit vitatkoztak övele, mint a konzervatív ellenfelekkel. Mert Széchenyi programadó zsenije a harmincas években járt zenitjén – a tizenhat évvel fiatalabb Batthyány és húsz évvel fiatalabb Teleki viszont már a negyvenes évek bajnokai, akik szükségképpen mást és máshogy látnak és mondanak, mint a lezajló változások számos elemét már nem érzékelő „magyar civilizátor”.

A barátság korai szakaszában ugyan némi „kakaskodó” összeveszés is előfordul, de viszonyuk alapkaraktere a gondolkodás és érzelmek azonosságán alapuló, mély bizalom. Ez a „férfiszolidaritásnak” olyan klasszikus terréniumaira is kiterjed, mint pl. a házasságon kívüli szerelmi kapcsolatoknál a „falazás”: Teleki egy alkalommal Bécsbe siet, hogy barátja barátnőjével a vizsályt elsimítsa, máskor a feleség figyelő aggódását „szereli le” elterelő információval. Nincs joga az utókornak megítélni e „veszedelmes viszonyok” erkölcsi tartalmát – de számon kell tartania, mert mutatja a két férfi kapcsolatának mélyebb dimenzióit.

Ám e barátság történelemformáló ereje természetesen elsősorban a politikai együttműködés terén érvényesült. Egyetlen példa legyen a tükörcserép, amelyben híven látható a hatásmechanizmus egészének működése. 1840. április 22-én, a Pozsonyban tanácskozó rendi országgyűlésen mindketten felszóltak a szólásszabadság tárgyában. 1836-tól ugyanis a Metternich kancellár irányította birodalmi vezetés erőszakos úton próbálta felszámolni a magyar liberális reformellenzékét. A vezért, Wesselényi Miklóst, továbbá másokat (köz-

tük a politikai nyilvánosság megteremtésében élenjáró Kossuth Lajost) koholt perekkel börtönbe zárták. Mivel a vád az volt, hogy pusztán azzal, hogy a kormányt bírálták, egyben felségsértést követtek el, a megyék nemessége a szólás szabadságán esett sérelemként tiltakozott a jogsértő intézkedések ellen. Az udvar végül belátta kudarcát, és az 1839–40. évi országgyűlésen a Deák Ferenc vezette reformerők – az újonc- és az adómegajánlás ellenében – elérték a státusfoglalók szabadon bocsátását. E vitákban szólalt fel a két mágnás jó barát, ekkor már abban a szellemben, hogy nem elég a személyes kegyelem, az amnesztia, hanem a mélyebb alkotmányos sérelmet kell valahogy kiküszöbölni. De Batthyány és Teleki azon a napon valami többet, valami egészen különlegeset produkált: olyasmit, amit nyugodtan a politika igazi magasiskolájának nevezhetünk.

A főrendi ellenzék tagjainak politikai együttműködése nemcsak a feladatok megosztásában érvényesült (vagyis hogy melyik kérdésben kik szólalnak fel), hanem mélyebben is: a viták során az érveket is mintegy „felosztották” egymás között. A napirendi témákra való felkészülés során a vezéreknél tartott értekezleteken azt is megbeszélték, hogy a sorban felszólaló ellenzéki szónokok milyen érvekkel, milyen gondolatokkal vívjanak meggyőződésük mellett. A választásban nyilván szerepet játszott a személyiség, az alkat, a temperamentum különbözősége – de az a taktikai számítás is, hogy a közönség ne unja meg a témát, hogy az ellenzéki „kórus” polifon legyen, hogy a felszólalások mindegyike mást és mást hangsúlyozzon a közös mondanivalóból. Innen nézve válik különösen érdekessé az, ami az említett, április 22-i felsőtáblai ülésen történt.

Előbb Teleki László emelkedett szólásra, és arra vállalkozott, hogy röviden, de velősen szétzúzza a metternichi politikát védő konzervatívok érvelését. Vannak, akik csak az egyes személy sérelmét látják, de nem az egész hazáét – ragadta meg a logikai fonalat bevezetőjében –, de ő nem, „mert világos előttem, hogy ugyanaz, mely eddigelé csak néhány polgártársaimat sujtotta, engem is fenyeget, s a közállomány minden egyes tagját”. Mert mi a nagyobb sérelem – tette fel a döntő kérdést –: az, hogy egy konkrét esetben jogtalanság történt, vagy az, hogy ez bárkivel bármikor megtörténhet? Vajon elég annyit elérni, hogy Wesselényivel és Kossuthal ilyen többet ne történjen, vagy valójában azt kell biztosítani, hogy senkit se üldözzenek azért, ha olyat tesz, amit megenged a törvény? A következtetés világos: azért nem elég a személyre szóló kegyelem, az amnesztia – mert az újabb sérelem lehetőségét nem szünteti meg! Az állítást nyilvánvaló gazdasági példa illusztrálja: a nem fizető adós elleni törvények sem csupán a konkrét károsult érdekét szolgálják, hanem mindenkiét: hogy ilyen eset lehetőleg soha többé ne fordulhasson elő.

Milyen érvek szólnak a kormány tettei mellett? Vannak – kezdi ezek sorát Teleki –, akik szerint a cél a kormányhatalom mindenáron való biztosítása, mert nem működhet a hatalom, ha az alattvalók nem engedelmessé válnak – ezért jogos megfenyíteni azt, aki ellenáll. Ugyanígy nincs társadalmi rend, ha a függetlenül hozott bírói ítéletet vitatni lehet. A két érv demagógiáját a református Teleki egyháztörténeti érveléssel mutatja ki: a bírói ítélet igazságtartalmának társadalmi megbeszélését csak úgy lehetne ellenezni, „amint tiltja a vakbuzgó a gondolkodást a hit ágazatai felett”. Vajon „nem természetelleni-e?” azon elv, hogy ne lehessen felelősségre vonni azt akinek kötelessége a „nemzet leg-

becsesb kincse”, az alkotmány és a törvények betartatása? Hiszen az egész országgyűlési tevékenységnek nincs értelme, ha a hozott törvény betartásáról nem lehet felelősségre vonni annak alkalmazóit: a kormányt és a bírót! Hiába alkotnak a nemzet küldöttei bármilyen üdvös szabályokat, ha azok megvalósulását nem ellenőrzik. Abszurd helyzet, hogy jogod van parancsolni, de nincs jogod ellenőrizni, hogy a parancsod betartották-e! Mert „mindenkor nagyobb bizodalmat ébreszt az, kiről meg vagyunk győződve, hogy a törvényeket még akarátja ellen is megtartani kénytelen, mint kinek az csupán lelkiismeretére bízatik”.

Sőt, van aki ezt az abszurdumot még azzal is tetézi, hogy azt állítja: a kormány parancsának akkor is engedelmességre kell, ha az törvénytelen. Pedig azonnal belátható, érvel Teleki, hogy ezen az úton az alkotmányt fokozatosan meg lehetne változtatni (mert ha nem kérhető számon a törvény, akkor rendeleti úton bármilyen korábbi törvény rendelkezése módosítható) – márpedig ezt nyilván az érv megfogalmazója sem akarja.

Azt az érvet, miszerint „a fejedelem és kormány egyet teszen”, cáfolják a rossz tanácsosok büntetéséről szóló régi törvények – mert hát kik is a tanácsosok? Természetesen ők alkotják a kormányt. Ha állna az, hogy ők az uralkodóval azonos elbírálás alá esnek, akkor a kormánynak is szentnek és sérthetetlennek kellene lennie – ám akkor minden sérelmi panasz egyben felségsértési ügy lenne, hiszen a király esküt tett a törvények megtartására, így mindenkor azzal vádolhatnák, hogy ezt az esküt nem tartotta be! Vagy pedig a király személye sem szent – és akkor odavan a Monarchia fennállásának egyik legfontosabb alapelve.

Az egyik foglyot levelezés miatt ítélték el – ekörül újabb logikai lehetetlenségek találhatók. Hiszen ha egy levelet szabad írni – márpedig szabad –, akkor tízet és százat is szabad, és pénzért sem tilos árulni azokat. Ha pedig Kossuth bűne az, hogy az országgyűlési véleményeket tovább terjeszteni akarta, akkor a követeket még inkább meg kellene büntetni, hiszen ők a szerzői azoknak az elveknek, amelyeket az újságíró csak terjesztett!

Teleki a végén a kormánypolitika egészének súlyos elhibázottságát érzékelteti, amikor arra figyelmeztet, hogy „a kormány akkor érti legjobban érdekeit, midőn bírói ítélet által akar olyanokat megvédeni, kiket a közvélemény felmagasztal”.

Mit lehet még ezek után érdemben mondani? Az érvek igazak, súlyosak, találóak – sem vitatkozni nem lehet velük, sem más argumentumokkal tetézni mondandójukat. Miről beszélhet ezek után Batthyány? Ám itt mutatkozik meg az igazi tehetség – és egyben a szellemi nagyság is. Hirtelen érzékelhetjük, hogy valóban nem csupán rang, vagyon és ambíció, hanem ész és tudás is döntően közrejátszott abban, hogy Batthyány Lajos gróf lett a negyvenes évek közepére a reformellenzék vezére. És egyben persze a munkamegosztásos kooperációt is felismerhetjük a grófi barátok politikai duettjében.

Batthyány ugyanis már nem foglalkozik a konkrét érvekkel – hanem csak azzal a konkrét szituációval, amelybe a főrendek a szólásszabadsági sérelemmel kapcsolatos, immár huszonharmadszori (!) üzenetváltás során kerültek. Váratlan logikai bravúrt hajt végre, amikor mágnástársai támogatását nem tartalmi, hanem olyan formai megfontolásból kéri, ami ugyanakkor a liberális

politizálás egyik legáltalánosabb alapelvéből következik. A gróf itt mesterfokon alkalmazza a reformellenzéknek azt a módszertani fogását – amelyet hasonló virtuozitással műveltek a többiek is, Wesselényi és Kölcsey, Deák és Kossuth –, miszerint a rendi alkotmányosság formavilágát úgy kezeli, mintha az pusztán „fokozatban” különbözne a polgári szabadságjogok rendszerétől. Vagyis a főrendeknek azért kell elfogadniuk valamely liberális alapelvet (például a miniszteri felelősséget), mert az már „tulajdonképpen” benne van a rendi alkotmányban is (lásd: hűtlen tanácsosok felelősségre vonása). A módszer nemcsak az ingadozók serkentését szolgálta – maguk az ellenzéki vezérek is sok esetben hitték azt, hogy a „hazaszerző ősök” már ezer évvel korábban rendelkeztek egy Montesquieu vagy egy Rousseau bölcsességével, és csupán a „bécsi ármány” és „absolutizmus” szűkítette le később az általános emberi jogokban részesülő egész nemzetet csupán a kiváltságoltak körére.

A kezdő gondolat meghökkenítő voltát akkor érzékeljük igazán, ha tudjuk, hogy – valamiképp nyilván a formálódó közvélemény nyomása ellenében – ekkoriban már a főrendi felszólalások visszatérő sztereotípiája volt az arra való hivatkozás, hogy mindenkinek joga van a meggyőződését követni, még akkor is, ha az a többség véleményével ellenkezik. Ám ha nemcsak az alkotmány betűjét, hanem annak szellemét is nézik – vezeti fel gondolatát az ellenzéki vezér –, akkor immár abban az esetben is az alsótábla javaslatát kell elfogadniuk, ha annak tartalmával nem értenek egyet, ha az meggyőződésükkel ellentétes! Miért? Mert az alkotmányos szellemből nyilvánvalóan az következik, hogy az országgyűlésen végső soron a nemzet akaratának kell érvényesülnie, amelyet természetesen az alsótábla többsége fejez ki hűen – márpedig immár huszonharmadszorra derül ki világosan, hogy a főrendek többsége ezzel szemben áll. Ám vajon „kétkedik valaki azon, hogy ezen tábla majoritása csak egy igen csekély minoritás vágyait képviseli”?

Az ellenzéki vezér beszédében természetesen rejtetten benne volt, hogy a felsőtáblát nem tekintette a törvényhozás ugyanolyan súlyú elemének, mint az alsótáblát. Ezért is jelenthette ki, hogy ha mármost a felsőtábla immár világosan látja, hogy a nemzet többsége nem vele, hanem a rendekkel tart, akkor kötelessége engedni még akkor is, ha tartalmilag nem ért egyet – zárja gondolatmenetét Batthyány –, mert ellenkezése kormányzati válságba sodorná az országot, márpedig az, aki a törvények uralmát és a közjót követi, ezt semmiképp sem akarhatja. Az alsótábla ugyanis aligha enged igazából, amelyet joggal tart a nemzeti többség akaratának, így ezután nem javasol majd törvényeket, vagyis a passzív ellenállást választja (ezt így Batthyány nem mondja ki, de utal rá, amikor az 1823. évi események újbóli eljövételét jósolja), ami az egész országnak rosszat tesz, még hozzá teljesen feleslegesen. Mert erőszakkal a dolog megvalósulását csak késleltetni lehet, de megakadályozni nem, hiszen – a hívó ember természetességével állítva párhuzamba a vallásos meggyőződést a politikaival – „mint valamint az igaznak imádsága, úgy az egyesült nemzetnek kéréme soha meghallgatlanul nem maradhat”.

Nos, úgy vélem, a beszédben használt szokatlan logikai csavarnak köszönhetően Batthyány azt a megkülönböztetett figyelmet, amit ebben az agyon tárgyalt témakörben a beszéde keltett. Teljesítményének méltatója, Molnár András a Batthyány reformkori munkásságát bemutató kötetében idézi azt a

titkosrendőri jelentést, amely szerint ez volt a legjelentősebb ellenzéki felszólalás a vitában. Ugyanakkor jól látható, hogy Teleki és Batthyány beszédei, gondolatai egymásra épültek a vitában – előbbi a konkrét ellenérveket zúzta szét, és ezáltal lehetővé tette, hogy az utóbbi egy lépéssel magasabbról, szokatlan látószögéből mutassa be a tárgyat. Ismerjük a logikai feladványoknak azt a típusát, ahol éppen a rutin, a megközelítés szokásos sztereotípiái akadályozzák a megoldás felismerését, így „ki kell lépni” kicsit a korábbi léptékből, kicsit szemléletet kell váltani ahhoz, hogy a heurisztikus rátalálás bekövetkezzen. Nos, valamiképp ugyanezt tette Batthyány Lajos, amikor azzal a látszólagos paradoxonnal lepte meg a főrendekeket, hogy alkotmányos érzületből kell elfogadniuk azt, amivel nem értenek egyet.

A fenti példát 1840-ből hoztuk. Kilenc esztendő volt még hátra Batthyány és Teleki barátságából. Tények és tények további hosszú sorát teremtette még meg ez a gazdag emberi kapcsolat, amely nemcsak számukra hozott sok örömet – végső soron egy egész nemzet élvezte gyümölcseit.

Miskolczi Ambrus

Gyulay Lajos naplója

„A Magyar Ministerium már ki van nevezve Batyáni Lajos, Deák Ferenc, Szécsényi Istvan, és Kossuth Lajos a’ nevezetesebb egyének, a’ haza bizodalmán – Éljenek!” – írta Gyulay Lajos 1848. március 24-én a naplójába, illetve majdnem másfél száz kötetre rúgó naplóinak egyikébe. Érdekes, hogy az erdélyi gróf éppen az arisztokraták nevét nem írta le helyesen. Kossuth nevét viszont nem vétette el. Úgy látszik, az intimitáshoz hozzátartozott a hanyag névírás, amit egymás között elnéztek, plebejustól viszont aligha vették volna jó néven. És az is igaz, hogy amikor minden egyes nap valami újat hozott, akkor nem értek rá a helyesírással törődni. Különben is, Gyulay Lajos nem volt nagy stilszta, ha a nyilvánosságához akart fordulni, akkor igazában nem is tudott egy gondolatot logikusan kifejteni, naplójában viszont olykor remek jellemzéseket találunk emberekről és hely-

zetekről. Igaz, rengeteget is fecseg, de ki tagadná, fecsegni jó, a fecsegés megnyugtató, persze a másé olykor idegesítő, de ha dokumentumértéke van, kellemes olvasmány.

Gyulay Lajos is azon radikális arisztokratákhoz tartozott, akik radikális fellépéssel akartak az események elébe menni. Alkatilag elutasította a medius terminusokat, mármint a kompromisszumokat, mert ezeket a nagy eszmény elárulásának tekintette, viszont félt a további radikalizálódástól, félt a girondista sorstól, mármint a vesztőhelytől, ugyanakkor a girondistákhoz hasonlóan meg akarta állítani a forradalmat, és egyben konszolidálni.

Jellemző ellentmondásnak lehetünk tanúi: egyedül Batthyányt tartotta államférfinak, közben pedig éppen az ő politikája ellen szavazott volna. Lélekben a kormányt bíráló radikálisokkal tartott, igaz, óvatosan. Diagnó-

zisa azonban érdekes, jó megfigyelőre vall: az egykori ellenzék kormányra került, hívei a képviselőházban alkotják a jobboldalt és a centrumot. Így: „Helyét átalvette egy nálánál is radikálisabb párt. Az oppozíció, az úgy nevezett bal oldal, azért van mindég minoritásban, mert feladata neki, előre készíteni az elméket, – a következő kornak emberei ők! A mü, mostani baloldalunk, azért oly törpe, mert óriási haladást tettünk, kevés holnapok alatt, többet tenni, alig lehet. Hihetőleg erősödni fog e párt időről, időre, országgyűlésről, országgyűlésre, de mostani emberei nem bírnak eldöntő hatalommal, – se jellem, se talentum kevés kivétellel, köztük. Kivételek közé pedig *Teleki Lácit, Bezerédi Istvánt*, talán *Madarász Lászlót* és *Nyári Pált* lehet számítani. Punctum.”

Gyulay persze csak néző volt és maradt, mert hiába nevezte ki őt Szemere Bertalan zarándi főispánnak, rögtön lemondott, és maradt a kényelmesebb képviselőségnél. Batthyányt viszont éppen stabilizáló politikája miatt csodálta, úgy tűnt, hogy Magyarország helyzetét is megszilárdította, amikor az erdélyi unió szentesítését kiharcolta az udvarnál.

„Átaljában Battyánit kivéve minisztereiink többike, inkább követ, mint minister” – írta augusztus elején. És még a forró nyári hónap közepén lelkesen készült. „Ma estve Batyánihoz fogok menni Ministerelnökhöz ki hetenként kétszer: Kedden és Pénteken estvélyeket szokott adni. Nejét még nem ismerem. Eszterházi Laci fog bemutatni, ha szavát tartja, mit hozzá kell adnom, mert tegnap nem tartá szavát, az oly emberekben pedig bízni nem lehet. Délelőtt még feredni fogok Ki tudja meddig fogok még feredhetni Duna vizében, ugye lehet nem sokára szét oszlik a’ Nemzeti gyűlés,

az idő is nem sokára ősre fog fordulni, és akkor *adieu partie.*” Csakhogy másféle parti kezdődött el, a forradalom és az ellenforradalom nagy partija. Ezt még Gyulay nem tudta, és meg volt elégedve az estéllyel, mint augusztus 16-án írta: „Tegnap Batyáni estvélyen, meg ismerkedtem a’ lelkes Batyáni Grófnéval, ki igen jól beszél magyarul, és kinél átaljános magyar conversatio folyt.” Néhány nap múlva már komolyra fordult a dolog az országgyűlésben. Megindult a vita a hadseregszervezésről. „Batyáni szeretné még márol elhuzni, a’ szavazást, mint tegnap nyilatkozatá, hogy hétfőig megálapodás történhessék az Országlárok között, és hogy azalatt a’ csatatérről is örvendetes tudósításokat vehessünk. A’ Szent Tamási ütközet sok vér áldozatba fog kerülni, mint mondják, el lehetünk készülve arra, hogy ott a’ győzelem, 2000 ember veszteséggel lesz csak kivivható. Borzasztó dolog meggondolása is annak! Mikor lesz béke szeretete, átaljános kívánság e földön? Mikor lesz átaljános emberi szövetség, és barátságos egyetértés a’ nemzetek között? mikor fognak a’ nemzetiségek közti harcok megszűnni? és csak az emberi jogok respectáltatni? Mikor fognak a’ nyelvek egybekeveredni? és egy közös nyelv uralkodni? nem is uralkodni, hanem összealakulni? Nem merném állítani, hogy ez, *sohanapján* fog csak megtörténni, de azt hiszem, hogy arra még sok idő fog kívántatni, hogy e harcban, a’ most növekedő öcséink is fognak még részesedni!”

Érdemes itt megállni ennél a bekezdésnél egy pillanatra, mert jelzi a helyzet drámaiságát, partikularizmus és univerzalizmus bonyolult dialektikáját. Magyarok és a szerbek egyaránt egyéni és nemzeti kollektív jogokat akartak, de testvérharcba bonyolód-

tak, és akik a kor nemes eszményeit vallották a partikularizmus érvényesítésével univerzális világ lehetőségével számoltak. „Legszentebb vallás a haza s emberiség” – hangzik Vörösmarty irányadása. Ugyanez olvasható Gyulaynál prózában, hétköznapi nyelven és olvashatjuk a számvetést arról, hogy miként valósul meg a hétköznapi gyakorlatban. Békét akartak, de háborúra készültek. A kérdés csak az volt, hogy meddig mennek el. Abban a kérdésben, hogy magyar lábra állítsák-e a hadsereget vagy nem, látnia kellett Gyulaynak is: „megszakadás van a’ Ministeriumban, Kossuth külön áll, de nem fél mert nép embere vagy ámitója? – nem tudok belé tekinteni veséjébe – részemről több bizalmat helyeztetek Batyániiba, mint ő benne”. Sőt, Lajos napján, amikor „Batyáni Lajosnak és Kossuth Lajosnak is nevenapja, – két nevezetes Országlárunk mindkettő, de gondolom nem fogadnak látogatást, ha fogadnak sem megyek, kivált Kossuthoz, kit inkább bámulok, mint szeretek és tisztelek. Batyánihoz meglehet hogy elmegyek, ott ma ugyis estvély van – péntek napi.” Aztán augusztus végén már vége szakadt az estélyeknek: „Mind rosszabbnál rosszabb hírek szárnyalnak Batyáni és Deák Országlárok ugy tudom hogy felmentek már Bécsbe, végét szakasztani a’ német ármánynak mely a’ Királ akarata ellen, idegen fajú népeinket szüntelen bujtogatják magyarok ellen.” Szeptember 7-én: „Szomorú hírek terjednek Szécsényi felől. Esztergom vagy Komárom körül a’ gőzhajórol beszökött volna a’ Dunába, de mint jó úszó a’ természeti ösztönnél fogva, mely magát oltalomba teszi, uszásra vette a’ dolgot és így utána eresztett csolnakkal kiszabadították. Anyiban szomorító e hír, hogy csak ugyan megzavart elmére mútat

e tette, melyből az irgalmas Isten ötet gyógyítsa meg. Beszéljenek bár mit ellenségei, jobb fiut e haza nem nevelt nálánál, és ha mind ily fiai volnának a’ honnak, nem félténem a’ magyar hazát. Szíve mélyjében hordja Ő a’ nemzeti ügyet, nem úgy mint az ábrándozó veres tollasok, Communisták egyenlőségi társak, kik már Batyánit és ötet, nyaktilóra kárhoztatták.” És emellett este „...már azon szomorú hír kezdett keringeni, hogy Szécsényi Posonban meghalt, azonban a’ legújabb Martius szerint, mind ez csak színlett dolog volna? Legyen bár milyen, szeretném hogy igaz ne volna halála Szécsényinek, mert elvesztése az ily férjfinak országos calamitas lenne. Minden gyengeségei mellett hozzá hasonló hazánkfia nincs. Ki tett, ki áldozott hazájáért többet mint Szécsényi? Kiben lehet, most több bizalom mint benne, mint Batyániiban? Ezek, Nádorunkkal, menthetik még meg a’ hazát, az enyészettől. Kossuth, bajosan, az Egyenlőségi Társulatával, mely ma, az *Arany Kéznel* tartandja gyűlését délután 4 órakor az udvaron.”

Szeptember 10-én: „A’ város rémülésben van, *Krawalról* beszélnek, ha követeink jó választ nem hoznak Bécsből, – Dictatorságról etc. Vesselényi Miklós hallom, nagyobb bátorság okáért felköltözött Budára. Szegény menthető, mert vak, mindkét szemére. Egyébaránt, túlon tul retteg, nem a’ 34-es Wesselényi Miklos ő már, az akkori ellenzék vezére! Az ujj Pecsovicok egyike ő, ki a’ mostani Ministeriumot, minden áron meg akarja tartani. Én is pártolom azt, de nem feltétlenül, örködni jó, a’ leg jobb Ministerium felett is, mert elhiszik könnyen magukat. Leg jobb, miniszternek nem lenni. Battyáni, Kossuth, Öetwös, úgy néznek ki, mintha börtönből szabadultak volna ki, csak Deák prosperál,

ő rajta, nem tetszik ki a' tünődés, pedig, ha valaki, úgy ő bizonyára szívén hordozza a magyar ügyet. Tiszta lelkű egy ember!"

Szeptember 15-én: „Batyáni Ministeriuma még meg sincs alakítva, már bukó félben. Aligha ma még, Kossuth nem lép fel mint Minister elnök. – Sturm Petícióval is kiviszik ezt párt-hívei. – Nem is lesz addig csendesség míg reá nem bizzuk a' Kormányt talán képes lesz, <úgy mint más senki, és jobban is> megmenteni a' hazát a' veszélytől, mert benne, van nagyobb bizalom. Rendkívüli ember, meg kell azt adni neki, ékesszollása elragadó practicus esze mennyi van, azt be kell még bizonyitnia.”

Ez a bejegyzés már fordulatra vall. A honvédelem igyekezetében Gyulay is úgy radikalizálódott, hogy a korábban sokat bírált Kossuth mellé kezdett állni. Feljegyezte, hogy Batthyány ütőképessé hadseregről nyilatkozott, de egyre inkább Kossuth lett a naplóban is az irányító. Szeptember 17-én: „Batyáni Lajos elvállta Nyári, Madarász és főként Kossuth lelkes felszólítására már most harmadszor a' Ministerelnökséget – és a' mai gyűlésben már tudatta is a' házzal hogy kiket fog maga mellé venni. [...] Kossuth tegnap úgy fel buzdította a' levert hazafiak keblét, hogy ma már feledve a' veszélyt mindenki csak azon gondolkozik, miként keljen a' hazát megmenteni. Mindenki készül ástot venni kezébe, sáncok, torlaszok, etc. állítására, a' nők forró olaj és vízzel várják az ellenséget – a' toborzás szünet nélkül foly még pedig jó sütkerrel, úgyhogy nem lehet félni. Hol a' hazaszeretet ekkora, ott mentve lesz az!” Ugyanakkor ez némileg kellemetlenül érintette naplójánkat. Egészen kétségbeesett, amikor neki magának kellett megtömnie a pipáját, mert legénye éppen az új fővárosunkat védő

sáncok ásására ment ki. Kétségbeesett talán még azért is, mert a nagy mozgósítás légkörében úgy érezhette, szolgálja otthagyja az inaskodást. A szolgál pedig mintha csak úgy érezte volna, mint a mai olvasó, és talán maga a naplójánkat is: a kétkezi munka hasznosabb, mint semmittevőnek tessző gazdája kedvében járni. De Gyulay Lajos becsületére legyen mondva, ő is fegyvert fogott. Batthyány pedig lassan eltűnt a naplóból. Október 5-én „Batyáni Minister elnök, és egyetlenegy Országlár, Bécsben mulatozván, itt egy honvédi választmány alakult, mely az igazgatást által vette.” És aztán december 3-án már kész a keserű ítélet: „Elévettem régibb naploimat folyó év Juliusában kezdeteket, azolta is ugylátszik, ha elveim nem is, de nézeteim változtak. Diaeta elein a' megbukott Ministeriumot pártoltam, és hogy is ne tettem volna azt, mikor most is individualiter nem lehet kifogásom a' személyek ellen: *Déák, Szécsényi, Batyáni, Klauzal*, mikor, nem fognának tiszteletre méltó hazafiak lenni, de bukniok kellett, mert az idő szelleme tovább ment. Ezekben tehát nem csalódtam, de igen Nádorunkban István hertzegben, kit több helyt magasztalólag említettem. Ő valóban nem érdemes a' becsülésre, mert minden esetben gyáva egy ember, 's lehet, annál is több. *Ötvoőről* mint politicusrol soha sem tartottam sokat, annál többet mint írórol, azért ötlet sem vádolom. *Szemerének* meg vannak érdemei, *Mészáros* is becsületes ember, *Eszterházi* ugylátszik nem termett Országlárnak hátra van *Kossuth* hogy róla ítéletet mondjak. Róla is némely helyt kisebbitőleg szóltam, de vele kibékültem, mer el kell ismerni hogy ő a' mostani Korszellemnek kifolyása, Ő felül áll mindeneken míg más elé nem áll nálánál különb. Nem tart-

ják elég practicus észnek, de várjuk el, miként fejezi bé nagy munkáját, és remenyljük a' jobbat! A' bécsi expeditio előtt, megvallom, okosabbnak tartottam mint jelenben de hiszen, az is nem ütött ki épen oly rosszul, mint üthetett volna ki, ha kevesebb ovatossággal történjék be ütésünk Osztrákföldre. A' megbukott Ministeriumot vádolták velem együtt sokan, de nem lehet, a' honvédi bizotmányt is hanyagsággal vádolni, Erdély, nem ez utobbi Kormány alatt esett e el? Emberek vagyunk hiába, felsőbb végzés határoz dolgaink felett, és bizzunk annál fogva a' tömegeből kivált embe-reinkben, kik az igazgatást által vették mert meghíva érzik magukat arra, hogy hazánkat megmentsek. Mü pedig mindennapi emberekül, örködjünk felettök. Az aristokraták megbukásával, az egyenlőség anyira is elharapodzott már, hogy esze is van majd mindenkinek, és összes ész, összes akarat, többet is eszközönd ezentul, mint eszközöltek, egyes, fényes, ugyan, de lepergett lángeszek! Szerencsétlen ország az, melyről el lehetett mondani egynek halála után: *Meghalt Mátyás király nincs többé igazság,* – Szebb, népeket, mint egyéneket, koszoruzva tekinthetni, mert az ily koszoru, nem hervad el oly hamar.”

December 7-én este a színházban azért őszinte részvétet tanúsított, amikor „Batyáni Lajost láttam páholyában, volt Minister elnökünket, szenvedő ábrázatával úgy néz ki mint az Öreg Mór, mikor fogházából kihozzák. – Szegény, mennyi gyanúsításokon ment keresztül, pedig bár hasonló volna minden magyar hozzá! A' Batyániak jobb része mind jó hazafiak *Kázmér,* kitünőleg az.”

December 12-én az újabb fordulat Batthyány és a nemzet drámájában: „Pacificaló követeink: Lonovics érsek,

Batyáni Lajos, Maylath György, Maylath Antal, és Deák Ferenc Windischgrätz által letartóztatva, ezek közül Batyánt el sem fogadta az Ostrák tábornok, a' többinek pedig röviden, feltétlen megadásról beszélt – így álnak dolgaink. Ezt érdemelte a' magyar a' némettől, ki még most is nem tért el a' törvényes úttól, csak oltalmazza magát, mire féregnek is joga van, de nem hagy el az igazságos Isten, és megbünteti azokat kik népjogait tiporják.”

1849. február 22-én csak egy kis hír: „Batyáni Lajos volt minister elnökünk, ugy tudjuk 10 évre van elitelve, hogy hová viszik? nem tudatik.” És ezzel hosszú időre eltűnt Batthyány Lajos az erdélyi naplóíró emlékezetéből. Visszahozta viszont Horváth Mihály 1865-ös könyve a magyar függetlenségi harcról.

Gyulay Lajos aprólékos gonddal olvasta újra a múltat, és nemcsak Horváth, az egykori 1849-es miniszter, hanem ő maga is átírta a sajátját. Általában összefoglalta, amit olvasott, és úgy idézett Horváth Mihály művéből, mintha nem lett volna ő maga is az események részese. Időnként azonban elszabadultak az indulatai. Főleg Kosuth ellen, akit még „rossz vigéc”-nek is nevezett, mert az olasz segély kérdésében a nyilvánosság elé tárta saját politikáját. Ezek után Gyulay, miután Batthyáynak a magyar–német szövetség érdekében kifejtett lépéseit jelezte, minden logikai átkötés nélkül, az egész magyar politikai elitnek a szemébe vágta azon saját következtetését, melynek először – mint láttuk – a forradalom és a szabadságharc leverése nyomán adott hangot:

„A magyar népben nem volt hiba, csak vezéreiben. A magyar nép valóban, oly nagy volt önfeláldozó hazaszeretetben, hogy a függetlenségi harc alatt övé a legnagyobb dicső-

ség – leborulni kénytelenek vagyunk e nagyság előtt.”

Ő maga pedig leborult a politikai szükségnek tartott kiegyezés előtt. „A mostani március 15-e – írta – az 1848-kinak csak jogfolytonos örököse, az 1848-ki törvényeink elismerve, alkotmányunk visszanyerve.”

Örülni kellett, de mégsem lehetett örülni. A múlt azonban továbbra is kísértett. Szeremlei Samunak a Honvédelmi Bizottmány keletkezéséről szóló művének olvastán – 1867 májusában – Gyulay felidézhetette, ahogy „Kossuth és Batthyáni mindketten Jellasics ellen harcoltak, csak hogy Batthyány mint bán, Kossuth mint császári tábornok ellen”. Mintha maga is lázadt volna: „Kossuth és Madarász elején alávetették magukat az elein Batthyány politikájának, csakhogy törvényes téren védhessék a hazát, de Bécsből az egymással leg-egybeütközőbb parancsok és leiratok küldettek, utoljára is nem volt mit tenni egyebet, mint az önvédelmet megalapítani. Olyankor ha jó kézre kerül a diktátorság, sem rossz. [...] Mikor Jelasich megtette a híres Flankenbewegungot és meg sem állott Bécsig, Batthyáni rettentetlen bátorságot tanúsított. Azalatt míg Kossuth ijedtében Szegedre menekült, ő egyenesen Bécsbe ment, hogy kiegyenlítse a dol-

gokat. Batthyáni kétségenkívül egyike volt a legmagasztosabb jellemekeknek, melyekről hazai történelmünk szólni tud. [...] Én is ott voltam a táborban, mikor Jellachichot kergettük, de utolérni nem tudtuk. A követekből alakult egy vadászcsapat, annak voltam én is egy közvitéze. Parendorfig haladtunk, ott vissza küldtünk, jó is volt, mert Schwechatnál mű is futásnak eredtünk volna.”

Gyulay tehát úgy állítja párba Batthyányt és Kossuthot, hogy saját magatartását igazolja. Időnként azonban megszólalt a régi, a szabadságharcos is benne. Gunyorosan írt az 1849. április 14-i alapító eseményről, de csak kitört belőle: „A függetlenségi nyilatkozatot *Kossuth írta Szacsuayval*, remek egy okmány, meg kell adni.”

Kérdés: Megszületett-e volna ez az „okmány”, ha nincs Batthyány Lajos? A kérdés tűnhet történetietlennek, de ki nem tesz fel ilyen kérdéseket, hiszen már a kérdés előtt tudjuk a választ: nem. És ezt azok is tudták, akik kivégezték. Gondoljuk végig, ahogy Gyulay hol egyik, hol másik rovására értékelte Batthyány és Kossuth nagyságát, és felejtjük is el azt a duális öngigazoló értékelési technikát, amely átírja a múltat, egyénét és közösségét egyaránt.

A dolgozat alapja Csetri Elek és Miskolczi Ambrus: *Gyulay Lajos és világa*. In: *Gyulay Lajos naplói*. I. Bp., ELTE Román Filológiai Tanszék, KSH Levéltára, 2003. valamint *Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22.* Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta V. András János, Csetri Elek, Miskolczi Ambrus. In: *Gyulay Lajos naplói*. II. Bp., ELTE Román Filológiai Tanszék, KSH Levéltára, 2003.

Móser Zoltán

„Jaj de búsan süt az őszi nap sugára...”

Liszt és Batthyány – Arad és Bicske¹

Október 6-a van, s a rádióból tudom, hogy a politikusok megint aktualizálnak: a vértanúk vére, az utódok, a családtagok fájdalma, az országra zúduló bosszú szóba sem került. Pedig ennek a napnak máig ható szörnyű tanulsága van. A beteg és kegyetlen Haynau véres példaadással akarta engedelmességre szorítani a rebellis magyarságot. Úgy vélte – idézzük –, hogy „száz esztendeig nem lesz többé Magyarországon forradalom, erről fejemmel kezeskedem.” A sors kegyetlen fintora, hogy ez így is történt. Haynau a kivégzésekkel Latour híveit akarta kiengesztelni, s ezért az október 6-i bécsi forradalom évfordulóján kellett meghalniuk a honvédsereg azon főtisztjeinek, akik császári szolgálatból léptek át a honvédségbe.

Ennek a napnak a fájdalmas emlékét máig őrzi *Az aradi vértanúkról szóló ének*, amely Lévy József költeménye. *Az Aradi nap* című vers ponyvanyomtatványok útján került a nép közé. Az aradi vértanúkról szóló éneknek 1875-ből ismerjük első ponyvapéldányát, ahol a szerző neve nélkül olvasható a vers. Ennek ellenére biztosan mondható, hogy Lévy József a szerző. Lévy 48–49-ben a Hivatalos Közlöny újságírója, politikai költője volt. 1870-ig érthetően őrizte névtelenségét e költeménnyel kapcsolatban. Maga számol be *Visszatekintés* című önéletrajzában az 1852-től 1865-ig tartó miskolci tanárságának idején az őt is érintő otromba politikai tanfelügyelői zaklatásokról. Közvetlen utána pedig kényes borsodi főjegyzői megbízatása forgott volna veszélyben. De közben, tudta nélkül, a titokban terjedő szöveget Vahot Imre és Gánóczy Flóris – véleményünk szerint – tudatos beavatkozással 1861-ben veszélytelenítették a *Honvédek könyve* című, általuk kiadott műben. Ezen azt kell érteni, hogy a „németeket”, „bírákat” megemlítő sorokat egyszerűen kihagyták, és már eleve azzal védekeztek a cenzúra ellen, hogy lapszéli jegyzetben megemlítették: „e dalt a nép készíté és énekli.”

Az aradi vértanúkról szóló ének az egész nyelvterületen ismert, de leggyakrabban műdalként. Itt most Együd Árpád somogyi gyűjtéséből idézem fel a 14 strófából álló ének szövegét:

1. Kisütött a késő őszi nap sugára,
Az aradi vártömlőnek ablakára
Nézi azt a tizenhárom magyar vitézt,
Ki a magyar szabadságért meghalni kész.

¹ Ezen kis írás Peterdi Ede: *Bicske, Batthyány-kastély* (1996) és Jakab István László: *Bicske története* (1969) című könyvének felhasználásával készült.

2. Elítélték sorban mind a tizenhármat,
Szóttak, fontak a nyakukba ezer vádat.
Elnevezték felségsértő pártütőknek,
Kik a magyar szabadságért harcba keltek.
3. Uramfia, az ítélet akasztófa,
Mintha gyáva utonállók lettek vóna,
Mintha méltók sem volnának egy lövésre,
Katonákhoz, férfiakhoz illő végre.
4. Nyílik már a börtönajtónak vas zárja,
Készüljete hű magyarok a halálra!
Búcsúzzatok el egymástól mindörökre,
Úgy menjete, úgy szálljatek fel a mennybe!
5. Ki is jöttek vérző szívvel, haloványan,
Elbúcsúztak egypár szóval, katonásan.
Gyerünk fiúk az Istenhez fel az égbe,
Hadd fordítsa szemeit a magyar népre!
6. Jaj de boldog, kit elsőnek nevezének,
Ki a halált legelőször ölelé meg.
Ej, de akit legvégsőnek hagytak hátra,
Ki bajtársi szenvedésit végig látta.
7. Damjanichot hagyták végső vértanúnak,
Aki mindig a csatában elől állott.
Kegyetlenül haragszik rá minden német,
Számталanszor végig verte ókelméket.
8. Ott áll köztük mankójára támaszkodva,
Mint egy szélben düledező templom tornya.
Mint egy tigris, mely rost közé vagyon zárva,
Ingerkedő gyereksereg játékára.
9. Dörgő villám, ezek hát az én bíráim,
Kiket összetörtek az én katonáim.
Mondhatom, hogy derék hősök, szép vitézek,
Nincs is kedvem az élethez, ha rájuk nézek.
10. És megállott olyan hősen, olyan bátran,
mintha honvédek közt állna a csatában.
Bajtársai már ott függnek mind előtte,
Őt is viszik, ő is ballag már előre.
11. És megállott akasztófa közelébe,
Megöleli megcsókolja keservébe.

Isten hozzád szabadságharc bitófája,
Rajtad halok meg hazámért nemsokára!

12. Sürög-forog már a hóhér a kötéllel,
Számolni egy magyar hősnek életével.
Damjanich most így kiált fel nyugalmában:
Vigyázz fattyú, föl ne borzaszd szép szakállam!

13. Mintha amit szenved, nem is halál lenne,
Mintha nem is sírba, hanem bálba menne.
A németek buta képpel bámulának,
Ő bátran mond jó éjszakát e világnak.

14. Aradi vár, aradi vár, halál völgye,
Tizenhárom magyar hősnek temetője.
Nyíljon ki a környékén a sírvirág is,
Felejthetetlen legyen a haláluk is!

(Énekelte: Nagy Mózes Lajos, Büssü, 1981.)²

*

Azért idéztem Lévay folklorizált versét, mert kevésbé ismert, másrészt ennek a gyásznapnak van egy másik zenei emléke is. Ez Lisztnek a *Funérais* című műve. Az 1849. *October* alcím elárulja, hogy ez a gyászzene a magyar szabadságharc vértanúinak állít emléket. „A magyar szabadságharccal kapcsolatban két művével tesz közvetlen tanúbizonyságot: az egyik az 1848-ban írt *Ungaria-kantáta* (melynek szövegírója – Franz v. Schober – sajnos, teljesen a tájékozatlan külföldi romantikus szemléletével nézi hazánkat és népünket), a másik pedig az aradi vértanúk (elsősorban Batthyány Lajos gr.) emlékére írt *Funérais*, amely nagyszerűen példázza Liszt magyar tematikájú műveinek hősi hangvételét és drámai felépítését.”³

*

Ezt a kis emlékeztést Bicskén írom, ahol lakom, és ahol áll a Batthyányak kastélya. Ez a kastély az 1848/49-es szabadságharc alatt nevezetes esemény tanúja volt. Itt kereste fel az országgyűlés küldöttsége herceg Windischgrätz tábornokot, az osztrák haderők főparancsnokát, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen a békés kiegyezésre.

1848. december 16-án a császári seregek betörése hat oldalról omlik rá az országra, s az osztrák fővezér, Windischgrätz a főútvonalon kezdi meg a támadást. A feldunai magyar seregek egymás után kénytelenek feladni a korszerűen felszerelt túlerőben lévő ellenség elől a győri, vértesi vonalakat. Kossuth döntő ütközetet sürget Görgeytől még Buda előtt, de úgy, hogy a hadsereget is kímélje. Windischgrätz időközben elérte Bicskét és itt ütötte fel főhadiszállását. A Batthyány-kastélyban rendezkedett be.

² Együd Árpád: *1848-as katonadalok és Kossuth-nóták Somogyban*. Kaposvár, 1994. 30–31.

³ Szelényi István: *Liszt Ferenc élete képekben*. Budapest, 1956. 46–47.

A katonai helyzet alakulása, Görgey folytonos hátrálása és Perczel seregének móri veresége folytán a főváros fenyegetett helyzetbe került és sürgős intézkedésekre volt szükség. A dec. 31-én délelőtt tartott zárt tanácskozáson Kossuth azt javasolta, hogy a Honvédelmi Bizottmány és a kormány tegye át a székhelyét olyan helyre, ahonnan zavartalanul intézheti az ország védelmét. Ugyanekkor Batthyány Lajos volt miniszterelnök, aki mint a sárvári kerület újonnan választott képviselője lett tagja az országgyűlésnek, azt indítványozta, hogy az országgyűlés néhány tagjából álló küldöttség menjen a császári fővezérhez és tegyen kísérletet valamilyen elfogadható feltételek mellett a békekötésre. Az országgyűlés a javaslatot elfogadta. A békeküldöttség vezetője gróf Batthyány Lajos lett, tagjai: Deák Ferenc, Lonovics József egri érsek, Majláth György gróf, volt országbíró és Majláth Antal gróf, egykori magyar kancellár. Windischgrätz a küldöttséget 1849. január 3-án a kastély első emeleti „vörös szalonjában” csupán magánemberként fogadta.

Bicskén pontosan az következett be, amire Kossuth számított: Windischgrätz, aki egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy Magyarországra történt benyomulásával ütött a magyar forradalom utolsó órája, éppen Batthyányval – az uralkodóház legelvetemültebb ellenségeinek egyikét látván benne – még szóba állni sem volt hajlandó, s a küldöttség másik négy tagját fogadta ugyan, de őket is csak mint magánembereket (hiszen a magyar országgyűlést október óta merőben törvénytelenül tevékenykedő testületnek tekintette), s még magánemberekként is csupán azért vezettette őket maga elé, mert tudomásukra kívánta hozni, hogy „azok után, mik az országban történtek, sem fegyvernyugvásról, sem bármi egyéb egyezkedésről szó sem lehet, hanem egyedül csak feltétlen alávetésről (unbedingte Unterwerfung)”.

Ez a kinyilatkoztatás pedig egyszeriben derékba törte Batthyány reményeit. Ő ugyanis abban a meggyőződésben élt, hogy az ellenségeskedések folytatása Magyarországnak is, az uralkodóháznak is csak kárára lehet, s ezért – mint a valóságban hazájához és a dinasztiahoz egyaránt tántoríthatatlanul hű ember – Pestről távoztakor még azt tervezte, hogy Windischgrätz békefeltételeinek megismerése után haladéktalanul visszatér majd a fővárosba, maga köré gyűjti az akkor még itt található képviselőket, s velük nemcsak a szóban forgó feltételeket fogja elfogadtatni – bármilyen szigorúak lesznek is –, hanem Ferenc Józsefet is elismerteti törvényes magyar királynak, ezzel pedig mindkét szemben álló felet megfosztja a további háborúskodás hivatkozási alapjaitól. A Bicskén történtek fényénél viszont azon nyomban beláthatta, hogy tervei csupán légvárak voltak, hiszen Windischgrätz, mikor mindennemű engedménytétel elől elzárkózott, őt egyszer s mindenkorra elütötte attól a lehetőségtől, hogy bármit is tegyen még a Magyarországot az uralkodóházhoz fűző kötelékek fenntartása érdekében. S azután csakhamar azzal is leszámolhatott, hogy többé nemcsak ilyen nagy célok szolgálatára, hanem akár saját személyes biztonságának a megóvására sincs lehetősége. Mert Windischgrätz a küldöttség tagjainak még arra sem adott engedélyt, hogy válaszában meghallgatása után legalább visszautazhassanak küldőikhez.⁴

Ezt az eseményt megörökítette egy 1849-ben megjelent könyv is, amely azóta is számos könyvben szerepel. „Történelmi tévedést kell kiigazítanom a császári főhadiszálláson megjelent magyar küldöttségéről kiadott bécsi rajzzal

⁴ Magyarország története 1848–1890. Budapest, 1979. 6/1. kötet 310–311.

kapcsolatban – írja Jakab István László *Bicske történetében* –, amely nem valószínű, ugyanis a bécsi rajzolóművész Batthyányt is megrajzolta a Windischgrätz előtt megjelent küldöttségben, holott a fővezér nem is engedte maga elé a volt miniszterelnököt.”

A küldöttség tagjai dolgukvégezetlenül csak az osztrák csapatok bevonulása után három nappal, január 8-án érkeztek vissza Pestre. Itt az osztrák fővezér szabadon engedte őket. Batthyány Lajost néhány óra múlva sógora – gróf Károlyi György⁵ – palotájában elfogatta. Az első felelős magyar miniszterelnök ettől kezdve a hírhedt laktanyában, az 1786-ban épült (1897-ben lebontott) Új-épületben sínylődött. És itt is végezték ki 1849. október 6-án.

*

A rajzon, a sarokban egy magas cserépkályhát látni. Ez a díszes fehér kályha ma is megvan: sokszor láttam, de mindig csak arra gondolok, hogy milyen régi és milyen szép. Batthyány Lajos – és a többiek, mind a tizenhárom – csak akkor jut eszembe, ha erre a rajzra nézek. És akkor is, amikor megszólal Liszt gyászzenéje.

⁵ gr. Károlyi György (1802–1877): politikus, Széchenyi ezredtársa és barátja, Batthyány Lajos sógora (Zichy Antónia nővére, Caroline férje), az MTA egyik alapítója, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, az 1930-as években a Szatmár megyei ellenzék vezetője, 1839-től a főrendi ellenzék tagja.

Pomogáts Béla

Felelősség a vértanúságig

Batthyány Lajos gróf nemcsak az első „felelős magyar kormány” elnöke volt, hanem az első erőszakos halált halt magyar miniszterelnök is. Hosszú sor következte: Tisza Istvánt meggyilkolták, Teleki Pál önkézevel vetett véget életének, Imrédy Béla, Bárdossy László, Sztójay Döme és Szálasi Ferenc akasztófán végezte, közülük Szálasi igazából nem is lehetett volna miniszterelnök, hiszen a kormányzó a közvetlen erőszaknak engedve, a Gestapo által elhurcolt fiával megzsaroltan írta alá kinevezését – az utóbbi négyet valójában nem lehet a mártír miniszterelnökök sorában említeni, hiszen működésük a legkevésbé sem szolgálta az ország érdekeit, Sztójay vagy Szálasi tevékenysége pedig mindenképpen kimerítette a hazaárulás fogalmát. Aztán: Nagy Imre, aki éppen a forradalom utolsó napjaiban emelkedett a magyar történelem nagy hősei, majd megtörhetetlen jelleme következtében vértanúi közé. És persze ott vannak a száműzetésben meghalt magyar miniszterelnökök: Károlyi Mihály Franciaországban, Bethlen István szovjet fogságban, Kállay Miklós Amerikában, Lakatos Géza Ausztráliában, Nagy Ferenc Amerikában (itt is akad méltatlan ember, aki inkább zsarnok volt, mint miniszterelnök: Rákosi Mátyás a Szovjetunióban). Ebben a névsorban és ezekben a politikusi-emberi sorsokban ott van Magyarország több mint egy évszázados történelme: vértanúk és hazaárulók, szentek és zsarnokok története. Lehetünk büszkék és szégyenkezhetünk...

Nos, az „első felelős magyar kormány” elnöke, egyszersmind az első vértanú-halált szenvedett magyar miniszterelnök sorsában is ott rejlik az a nemzeti, történelmi tragédia, amely olyan sokszor homályosította el a magyar történelemnek a fényes korszakait is. Batthyány Lajos sorsában külön tragédiát jelent, hogy (akárcsak egy jó évszázaddal később Nagy Imre) ő is mérsékelte, mondhatnám: „középutas” és megegyezésre törekvő, ámbár elvei és hazája mellett mindvégig következetesen és megalkuvás nélkül kiálló politikus volt. A főrendi ellenzék soraiban vállalt sokéves (1830-ban megkezdett) politikai pályafutása után lett az első magyar kormány feje, mindvégig arra törekedve, hogy valamilyen kompromisszumot találjon a forradalmi lázban égő Magyarország és a birodalmi érdekeket mindenáron érvényesíteni kívánó uralkodóház között. Személyes tragédiája, egyszersmind a nemzet tragédiája volt, hogy a miniszterelnöknek ez a kísérlete kudarcot szenvedett, és éppen a megegyezésre és a háború elkerülésére törekvő államférfi lett a megtorlás egyik első áldozata: ugyanakkor, október 6-án lőtték agyon a pesti Újépület előtt (ahol ma örökmécsese ég), midőn Aradon bitóra küldték a tizenhárom tábornokot.

Batthyány Lajos politikai perének iratai hosszú időkre elvesztek a bécsi levéltárak dzsungelében, és csak 1918 után kerültek elő, midőn a békeszerződések rendelkezései értelmében magyar kutatók előtt is feltárultak az addig rejtve tartott dokumentumok. Károlyi Árpád, a neves történetkutató adta közre 1932-ben a periratok eredeti német szövegét, majd a magyar változatot 1991-ben az ugyancsak neves történettudós: Urbán Aladár jelentette meg (és

írt hozzá igen gazdag bevezető tanulmányt). Nos, ennek a kis jegyzetnek az anyagát ebből a kötetből merítettem. Valójában két olyan mozzanata volt a tragikus véget ért eljárásnak, amelyet most, az ünnepi pillanatban, érdemes feleleveníteni. Az egyik: a miniszterelnök rendkívül (mondhatnám: a naivitásig) tiszta egyénisége. Batthyány ugyanis többször is megszőkhetett volna üldözői, illetve fogva tartói elől. Önként ment az osztrák főhadparancsnok: Windisch-Graetz táborába, és Deák Ferenc javaslata ellenére sem akarta elhagyni azt a missziót, amelynek vezetését magára vállalta – így került fogságba. Már fogoly volt, midőn Jánoshidán egyszerű emberek kiszabadítására szövetkeztek, ő azonban, igazában bízva, lebeszélte szándékukról ezeket. A másik mozzanat: a periratokból kitetszik, hogy Batthyányt valóságos „konceptiós per” keretében ítélték el. A tárgyalás során nem idézték be azokat a tanúkat, akik védelmére szólalhattak volna meg, általában eltekintettek a mellette tanúskodók valloásától, és valójában az akkori osztrák vagy magyar büntetőtörvényeket is semmibe véve hozták meg ellene az ítéletet. És amidőn bírái nyomban megkegyelmezését javasolták az uralkodónak, a Magyarországon hatalmat gyakorló Haynau elrendelte a halálos ítélet végrehajtását.

A halálos ítélet igazi hátteréről és jogszerűségéről a periratokat első alkalommal sajtó alá rendező Károlyi Árpád így vélekedett: „Amit hát az egykorú hazai és külföldi közvélemény állított, hogy justizmord esete forog fön, azt a kutató historikus is megállapíthatja. Premeditált politikai gyilkosság ez, melynek indítéka az udvar és a kormány főtényezőinek, a hoch-tory társadalomnak és a legfelső, akkor mérvadó, sőt mindenható katonai köröknek közös bosszúvágyában keresendő.”

Az első magyar miniszterelnök (és ebben is kései utóda: Nagy Imre lehet méltó társa) teljes emberi méltóságában ment a vesztőhelyre. Hadd idézzem fel búcsúlevelét, amelyet október 5-én írt feleségének: „Elnézéssel és szerelmünk első éveire gondolva emlékezzél rám. A gyermekeket áldd meg és csókold meg az én nevemben, ne szégyelljék, nem kell szégyellniük atyjukat, az én halálomnak a gyalázata előbb vagy utóbb azokra hull vissza, akik engem igazságtalanul és hálátlanul meggyilkoltak. Ebben az ünnepélyes órában megesküszöm, hogy a király és a monarchia elleni árulásnak soha egyetlen gondolata nem férközött lelkemhez, és hogy a hazához nem kevésbé hű voltam; ugyan ki hiszi el ezt most! És ezért halok meg; a törvény, a király esküje volt vezérfonalam, és sem jobbról, sem balról nem hagytam, hogy visszaéljenek velem. Viam meam persecutus sum, ezért ölnek meg engem.” A magyar történelem legnagyobb – és nemegyszer erőszak áldozatává vált vagy száműzetésben meghalt – hősei valamennyien joggal írhatták volna ezeket a sorokat búcsúlevelként. Nem kívánták a véres eseményeket, békés úton próbálták szolgálni a nemzetet, emberi tragédiájuknak ez adja igazi értelmét. Erkölcsi példájuk mindazonáltal érvényes a jelen elvadult küzdelmei között.

Lackfi János

A Batthyány-rap

Esélyem nincs rá hangyányi,
Hogy szembejöhessen Batthyány.
Vattacukornyi szakálla
Lelkileg összekuszálna.
Vérzene testén a mente,
Mint vasgyári naplemente.

Kérdeném, utcán flangálni
Illik-e vérben, Batthyány?
Egy übercihert hadd hozzak,
Hisz nyakunkon a Bach-korszak!
Nem Bach Sebestyén, ez másik,
Nézd, a szabadság elvásik.

De ha elvásott, lesz másik,
Menj el a nagyáruházig,
Ott húgyért-szarért kapsz kettőt,
Hozzá ajándék kereplőt.
Távol az égen Batthyány,
Véres alakja bolhányi.